

תורה ומדע

אח"כ 1234567

אוצר החכמה

פרק יח

תורה ומדע: אמרו חז"ל המנוגחת –
לכאורה – לממצאים מדעיים

פרק יט

אמירה "מדעיות-טבעיות" של חז"ל: תורה
היא או חכמת אנוש

פרק כ

אימוץ קביעות מדעיות תוך דחיית מאמרי
חז"ל

תורה ומדע

אמרות חז"ל המנוגדות - לכאורה - לממצאים מדעיים

דומה כי בידור עקרוני חייב להיעשות עוד בטרם תיכרז שאלה ייבטרו ייבדרי כללים לאפשרות קביעת שינוי טבעיים. כאשר נסוב הדין אודות שינוי טבעיים ידוי שיטתי של דבר הוא שקיים ניגוד בין הגדרות. אבחנות וניתוחי מציאות טבעית. איש לאמרי נפתחו עיניו. לכן הגדרות, אבחנות וניתוחי מציאות שונים האמורים ומחלטים עיי אנשי מדע. רק כאשר לנשא שזה ישנה הגדרה שונה או אבוצה שונה. רק אז ישנה דחוקות לשינוי טבעיים ומתפתח דיו אם להחילו למעשה.

אך ניגוד זה, התנגשות זו עצמה, כבר היא אומרת דירשני ומחייבת עין בידוי יבדרי לגיפם של דברים. שאלה עקרונית וחשובה מנסרת ומתחדדת בעולם התורה מסדמת-הנא בארץ מידד אמינים הם דברי אנשי מדע כאשר ניצבים ועומדים הם אל מול דברי חז"ל. יעד במד בני תוקף מדיב הם מבחינת ההלכה. מובן מאליו שהשובה שלילית לשאלה זו והסרת כל תוקף הלכתי ממסקנות מדעיות. פותרת מאליה כל התלבטות וכל צורך בהנחה "שינוי טבעיים" - הנחה מיוחדת לחלוטין אם אין כל בסיס וכל יסוד לאותן קביעות מחודשות והי שנכרע לעיל כי עדי בטרם יושמו כללים לאפשרות ההחלה המעשית של שינוי טבעיים. ישני הכרח בסיס בידוי עקרוני על מידת הסמכות ותוקף הכרעותיהם והחלטותיהם של אנשי מדע. כאשר אלה עומדים בניגוד לדברי חז"ל.

ברור לחלוטין שלדין זה אין מוצא ופתח יהא כלל לא בא בחשבון כל עיר מדיבה בנישאים הלכתיים מובהקים. נושאים אלה שמורים היו מאז ומעולם לחז"ל. להכרעת הבני תורה-שבעה פה ואין לזולתם כל מבוא ושום דריסה בתחומם. כך היה, כך הויד ובר חידד. לעומת זאת השאלה קיימת ביחס למכלול לא מבוטל של דברי חז"ל. אשר כשלעצמם במדרשים, לא נאמרו לדנא. והשאלה היא אם בתחום נושאים זה ניתן להציב הגדרות וניסוחים, אבחנות ומסקנות שינוי יאף חולקות, המחייבות את הסקת המסקנה שאכן השתנו הטבעיים. השאלה סבוכה. במובן שבעתיים. כאשר כתוצאה עקיפה מכך נוצרות נפקותות לדנא!

התחשבות בהכרעות מדעיות-רפואיות

מאחר ששאלת אמינות הלכתית יי יי קדומד היא דבה אנפין, וכבר נידתה בארוכה בספרות

הלילה במובן של דשר אישה מעין הבחנה בין סוגיה

396 אמינות הלכתית-מעשית במובן (כולליל) היא

הראשונים, האחרונים והשו"ת, לא יוקרש להלן מקום להיקפה הרחב והמלא, אלא רק לתימצותה הקצר ולהשלכות מסקנותיה כלפי נידון דנן.

למעשה, שאלה זו מתחלקת לכמה וכמה שאלות-משנה:

[1234567]

- א. נושאים שאין בהם כל נפקות הלכתית – לעומת נושאים בעלי נפקות הלכתית.
- ב. הנתות מדעיות אשר כבר חז"ל בזמנם התמודדו עמן ושללום – לעומת הנתות "מחודשות", שבהן ניתן לטעון להתרחשות שינוי.
- ג. אמינות אנשי מדע (ורפואה) יהודיים – לעומת אמינות נכרים.
- ד. קבלת דברי אנשי מדע כספק או כודאי, ומידת ההתחשבות בהן: לחלוטין, לקולא, או לחומרא בלבד.

☆ ☆ ☆

[אוצר החכמים]

מקור ראשי לנושא זה מהווה התוספתא (נדה, פ"ד ה"ד)³⁹⁷:

אמר ר' אלעזר בר' צדוק, שני מעשים הולך אבא מטבעין ליבנה. מעשה באשה אחת שהיתה מפלת כמין קליפין אוזמין, ובאו ושאלו את ר' צדוק³⁹⁸, והלך ר' צדוק ושאל לחכמים, ושלח חכמים וקראו לרופאים, ואמרו מכה יש בה מבפנים, לפיכך מפלת כמין קליפות אוזמות. שוב מעשה באשה אחת שהיתה מפלת כמין שערות אוזמות ובאו ושאלו את ר' צדוק, והלך ר' צדוק ושאל לחכמים, וקראו לרופאים, ואמרו שומא יש במעיה, לפיכך היא מפלת שערות אוזמות.

משמע איפוא, כי אבחנתם של הרופאים היתה מקובלת על החכמים, ובהסתמכות על אותה אבחנה רפואית נקבע פסק ההלכה.

על סמך מקור יסודי זה אכן כתב המהר"ק (שורש קנט): "...בכל מקום מצינו שסמכו חכמים על דברי הרופאים וכו' משמע שסמכו על דברי הרופאים, ואפילו בחששא דכרת".

אולם מאידך גיסא, המשך לשון הש"ס באותה סוגיא הופך את הקערה על פיה ומטה לכאורה את המקור – לראיה לסתור! לפי ששם המשיכו ורשמו לא רק את האבחנה, אלא גם את דרך הבדיקה המעשית: "תטיל למים – אם נמחו טמאה", ועל כך העיר ותמה בשו"ת הרא"ש (כלל ב, סי' יח): "...בין שבא מחמת מכה, אמאי טמאה הא אמרין בפרק כל היד – הרואה דם מחמת מכה... טהורה, דברי רבי וכו', ומסיק דלכולי עלמא אשה טהורה וברם דקאתי דרך מקור פליגי, אלמא אף על גב דהדם בא מהמקור טהורה, הואיל ובא מחמת מכה". הוי אומר: דוקא ההכרעה המעשית – ההטלה למים – מורה באצבע על אי-קבלת אבחנת הרופאים; לפי שלידם הלוא במכה עסקין, ואז

397 וראה ירושלמי שם, פ"ג ה"ב; ובבלי שם, בד ב.
398 אך בבבלי הנ"ל גרסו – בשני המעשים – : "ובאו ושאלו את אבא, ואבא שאל לחכמים וכו'"; וראה ב"תוספתא ראשונים" לתוספתא שם – השערות של ר"ש ליברמן.

"נאמנות רפואית" הדנה באי הודאות היחסית של המידע הרפואי הנמסר ע"י רופאים, ובין בעיית "אמינות רופאים" אשר מקורה בחוסר אימון אישי ברופאים, אם הוברר בעבר שלא מסרו מידע אמין, או שלא פעלו כפי התחייבותם.

ודאי טהורה היא, ומה מקום יש לאותה בדיקה? מכאן - לכאורה - שמקור זה הופך להיות ראיה לסתור, ומורה דיוקא על שלילת האבחנה הרפואית.³⁹⁹

מטעם זה אכן יצא הרמ"א (דרי"מ, יו"ד, סי' קצא סק"ד) חרץ נגד הב"י (שם, ד"ה כתב הר"ן) אשר הסיק מאותם מעשים שאפשר להסתמך על אבחנה רפואית⁴⁰⁰, ואילו הרמ"א כתב: "ותמיהני עליו בזו, דהא אמרין בגמרא בהדיא דלא סמכין אדברי רופאים לחוד אלא בעינן ג"כ בדיקה במים פורשין וכו'", ובלא בדיקה מעשית זו לא היה ניתן לסמוך על האבחנה כשלעצמה.

כאמור, לא כאן המקום להאריך בבירורה של מחלוקת זו, ובמשמעות השלכותיה - אשר נידונו בפרוטרוט ע"י רבים מן האחרונים⁴⁰¹. ברם מקורות נוספים מחזקים ומסייעים את הגישה שלפיה ניתן לסמוך על קביעה רפואית. אחד מן היסודיים שבהם מצוי בתוספתא (אהלות, פ"ד ה"ב)⁴⁰²:

... מעשה שהביאו קופות של עצמות מכבר סיבא... ונבנס תיאודורוס⁴⁰³ הרופא וכל הרופאין עמו⁴⁰⁴, אמרו אין כאן שדרה ממת אחד ולא גלגלת ממת אחד וכו'.

הג"ל, דרי עם זאת יש להעיד שתיים: א. לא מעט תימה יש ביחוס פסיקה הלכתית ו'אם נימחו - סמאיה' לרופאים! ב. השוואת מקור התוספתא עם סוגי הבבלי מעלה שהוראת הבדיקה במים נשמטה מגרסת התוספתא, והוספה בגמרא. דבר זה עשוי ללמד שהוראת הבדיקה לא היתה חלק אינטגרלי מתשובת הרופאים, אלא היא הכרעת החכמים כיצד לנהוג - מה שמבאר בפשיטות את תשובת הראש, ומסייע דיוקא לפרשנות הוותיקה ובאמת כבר שקרס האחרונים בדיקה של הגרסא שבבבלי - עי' בשרת מדרשים, ד"א, סי' יג (בשם סי' מנחת עני, בשם מדר"ח מוחלאזין ומדר"י מקארלין בעל משכנות יעקב) דם אכן נטו להשמטתה מן הבבלי וההאמתה לתוספתא מאידך גיסא, הגר"א גרסה בגמרא ואף הוסיפה בתוספתא; ועדיין צריכים אנו למדועי.

400 השוה לזה משי"כ הב"י עצמו בס' קפו, ד"ה כתב בספר הערומות, ובפסיקתו בש"ע שם!

401 עי' באחרונים המצוינים להלן הערה 409. אשר שקרס באורך בביאור ובביחוד סוגיא זו שבתוספתא ובתלמודים לאשורה, דעו במחלוקת המחבר: הרמ"א. ודאה ירושלמי, ברכות פ"א סד"א; ובבלי נזיר, נב. א.

402 בפ"י חסדי דוד לתוספתא שם, העיד שוה שם יחזי מובהק ו'זעד היום שכיח שם זה בין הגברים והיחזנים' - דק כך מוכן החדוש שבמשנה, "דאע"ג דנכרי אינו נאמן בשום דבר, מ"מ כיון דאומן הוא סמכין עליה ולא מרע אומנותיה כו"; ואילו בלא הבהרה זו תמוה "מאי קמ"ל, פשיטא, דאפי' עד אחד נאמן באיסורין, וכ"ש הכא דרבים הו'! ודאה להלן, הערה 418. ודאה פירושים הידורשים בירושלמי (גניצבורג) ד"א, עמ' 87.

404 "שוהה בקי בחכמת הנצחית, שכן הרופאים מבת חרב

399 עם זאת אין להתעלם מן העובדה שהרא"ש עצמו, בתוספתו לגמ' (נרפסו על הדף שם) מבהיר: "לא שוהה ברור לרופאים שזיה לה מכה בתוך מעיה, דא"כ אפילו אם נימחו טהורה וכו', אלא אמרו הרופאים - אולי אשה זו מכה יש לה בתוך מעיה, ויבדק הרבר ע"י הסלת מים וכו'".

בכך מיישב הרא"ש ופותר לחלוטין לא רק את קושייתו הוא עצמו, אלא אף מבהיר שבדיקה זו נערכה בהוראת הרופאים בכדי לוודא דבריהם, חזאת משום שלהם עצמם לא היתה האבחנה ברורה ודאית. לפי ביאורו זה דומה כי משקלה של הראיה - לבאן ולבאן - פחתה בצורה משמעותית, והוקחה וחדה עד מאד.

(ועי' בפ"י חסדי דוד לתוספתא הג"ל, אשר עמד מדרת עצמו על תמידות הרא"ש, ולבסוף גם נקט מעין יישובו, בהסבירו שלרופאים עצמם היה ספק, וסברו להבריע ע"י בדיקה זו. אמנם תחילה כתב "דכל דלא ידעינן בהדיא שיש לה מכה, לא סמכין על דברי הרופאים להקל", לפי שלפעמים אף הם אומרים אלא מאומד דעתם, ובהשערה. ודאה גם להלן הערה 412.)

ברם האחרונים - שכנראה לא ראו דברים אלה - דנו בתשובת הרא"ש כשלעצמה, והסיקו ממנה כללי הלכה לנדרן דגן, ומהם נשאבו דבריו.

ועי' בשרית דעת כחן, סי' קמ, ד"ה וכפ' המפלה, ודאה שם תמידותו על ביאור הוותיקים (יו"ד, סי' קעה, ודאה גם סי' קנח) בתשו' הרא"ש, ופרשנותו לסוגיא בדרך של הכרעת רופאים ולא הכרעת חכמים וכו', עיי"ש. ודאה מעין זה גם בשרית היכל יצחק, אהע"ז, ד"א, ס"ס ח. ואם כי, כאמור, ניתן להביא לכך סמך וסיוע מות"ס הרא"ש הג"ל, וממשי"כ בס' חסדי דוד

מכאן שממצאיהם הפתולוגיים של תיאודורוס וחבר הרופאים שעמו, אשר קבעו בוודאות כי לא מתחת שם שדרה וגולגולת ממת אחד, היא היא שהביאה לפסיקתם המטרת של חכמים [כולל ר"ע, עיי"ש] באותו מקרה. משמע אם כן שניתן לסמוך על בקיאותם המקצועית, לכל הפחות במה שנוגע לממצאים עובדתיים, והדברים משמשים בסיס ויסוד לפסק ההלכה.

כך גם משתמע מסוגיות נוספות⁴⁰⁵, שנעזרו חכמי הלכה בחכמי רפואה לאבחנת מצב מדויקת, וקבעו הנהגה והלכה תוך התייחסות לדבריהם והתחשבות בהם. והדברים ידועים ומפורסמים הלכה למעשה בנוגע לחילולי שבת ויהיכ"פ לצורך חולה, מכלול מצבים של פיקוח-נפש וסכנה ועוד⁴⁰⁶.

אמינות מדעית כללית

מובן שדברים אלה נכונים לא רק ביחס לרופאים ולמדע הרפואה, אלא נכונים הם במידה לא פחותה גם בתחומים מדעיים נוספים. סימוכין ברורים לכך מצינו בסוגיא בשבת (פא, א), סוגיא אשר נידונה אף היא בספרי אחרונים, בהקשר זה. כאשר דנו שם בענין כלאים, קבעו שיעור יניקת זרעים זה מזה, ותמזה: "מנלן דהא דקים להו לרבנן [בשיעור יניקה] מילתא היא" [למסמך עלה ולומר בקיאיין הן החכמים בעבודת אדמה לידע במה יונקים, שלא תתמה לומר מי הודיע לבריות שיעור יניקה ואין יוכלו לעמוד על כך – רש"י שם].

התשובה שניתנה לכך נסמכה על הפסוק "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים" (דברים יט, יד) ואותם "ראשונים" אינם אלא "בני שעיר החורר יושבי הארץ", אשר –

היו בקיאים ביישובה של ארץ, שהיו אומרים מלא קנה זה לית, מלא קנה זה לגפנים, מלא קנה זה לתאנים... שמריחים את הארץ... סועמין את הארץ...

קיצורו של דבר: בני שעיר החורר⁴⁰⁷ היו בקיאים מופלגים באגרונומיה ובוטניקה, וידעו לקבוע במדויק את איכות הקרקע וסוגה, את התאמתה לכל גידול וגידול, ואת שיעור היניקה המדויק בכל מקום ולכל זרע. על אגרונומים אלה סמכו חז"ל, וקבעו הלכות כלאים בהתאם לקביעותיהם, ובהתחשב בהכרעותיהם ובממצאיהם.

מכאן⁴⁰⁸ שבה ומוכחת אפשרות סימוכם של חז"ל בפסקי הלכותיהם על ממצאים מדעיים עובדתיים. ועוד יתירה היא דוגמא זו על קודמותיה, בהוסיפה תחום שונה, ולא דווקא רפואי.

לחזמיר בה ביחור – מאיר שם – ובמקרה זה, זה בלבד, לא היה צריך אותו חסיד להישמע לרופאים, וצ"ע בגדה ל, ב.

406 וראה לעיל הערה 47, ברוך לגבי טריפת אדם.

407 אשר מסתבר כי היו נכרים! וראה לעיל הערה 403, ולהלן הערה 418. אמנם הג"א נבצל שליט"א העיר, בשולי הסכמתו, כי יתכן חז"ל מתכוונים לומר שאם בני שעיר יכלו לדעת כי"ש שחז"ל יכלו לדעת.

408 ע"י בשרת חת"ס, אה"ע"ו, דא, סי' ל, ד"ה וכו"ש; שרת דעת ב"ק, סר"ט ע"ט, ושם סי' קצ"א, ד"ה והנה כל, וראה דיוקן מהא דהדיגישו את הרחם וטעימתם את הארץ [בדיקה חשית וניסויית, ולא השערות בלבד];

או אכן בקיאים בחכמת הניתוח – פי מבע"ט חרדים לירושלמי שם. וראה רש"י לנזיר, שם – "שהיה בקי וממחה אם הן ממת אחד או משני מתים; וראה פי הרא"ש על הדף, שם.

405 ראה חולין, ע"א א' "... דבר זה שאלתי לחכמים ולרופאים וכו'" [אמנם יש שדייקו מכך כי אין להסתפק ב"רופאים" בלבד, יש להזקק גם לחכמים – ראה דמשק אליעזר, לחולין, סר"ט י"ד; וראה ב"ק פ, א (ותמורה טו, ב) : "מעשה בחסיד אחד שהיה גנוח מלבו, ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שינק חלב רותח וכו' והביאו עז וכו'" (ואם כי הקפידו עליו חבריו, עיי"ש, אך אין זה אלא משום שהיה לו

השתקפות האמינות בספרות ההלכה

מקורות אלה - ואחרים - היוו את היסוד שעליו נבנה יחס פוסקי ההלכה⁴⁰⁹ לקביעות מדעיות שונות, ומשיקלולם נבעה מידת הוודאות שניתן להעניק לאותן קביעות, בבסיס וכסמך לפסיקת הלכה⁴¹⁰.

[ח"ח 1234567]

וראה להלן הערות 413, 414. עיר חורא, כלאים, סי' ג סק' - לגבי הבחנת מינים לענין כלאים: אמינות בתנאים (ור' להלן הערה 421) אך השהו שרת רעת כהן, סרס רלד: "דבר המינים - אסור לסמוך על האגרונומים וכו'", ואולם שם אין הדבר קשור לאמינות מסקנותיהם, אלא רק להתאמת הגדרותיהם הבטוניות עם הגדרותיה של תורה.

409 הענין נדון באריכות בכתבי מחברים רבים, אשר עסקו בנושא ובירורו מצדדיו השונים - ובפרט בשאלות שנזכרו לעיל - בעיקר בתוכם הרפואי, אך גם בתחומים נוספים. ראה: שרת הרא"ש כלל ב סי' (ור' לעיל הערה 399); טור ירד סי' קפז וכו' שם (מסורת, סמ"ג וסמ"ק - לעומת הריטב"א), ובי"ח שם, וראה פת"ש שם סק'ל דרת"ש ס"ק צא, וברתי ופלתי שם וכן לסי' קפח סק'ה (וכן סדרי טהרה שם); רמ"א אהע"ז סי' מה סי' וביאור הגר"א שם; פריג ארח סי' שכח סק'ב, ומג"א שם ס"ק נא, ערה"ש שם סליח וסימ, וראה אשל אברדם סי' שכח סק'א.

שרת נובי' מהד"ק ירד סי' מט; שרת חת"ס ירד סי' קנח, קסט, קעה, ואהע"ז דא סי' ל ח"ב סי' טא; שרת עבודת הגרשוני סי' כב; שרת מהר"ם לובלין סי' קיא; שרת דרע אמת דא סי' עט ופג; שרת מעיל צדקה סי' לד; שרת פנים מאירות דא סי' יב; שרת חכם צבי סי' מז-מז; שרת בשמים ראש סי' רנט; שרת דברי חיים ירד דא סי' סרס לא ח"ב סי' עז, קנח וקעה; שרת מהר"י אסאד ירד סי' קצג; שרת מהר"ם שיק ירד סי' קנח ורמג; שרת משכנות יעקב אהע"ז סרס מג; שרת ישמח לב ירד סרס ה; שרת משה האיש חירד סי' כח-כט; שרת צד יעקב סי' קמא; שרת מהר"ם דא סי' יג וסי' כד-כה וקיד, ח"ב סי' עב וסי' קפב, ח"ג סי' רסח וסי' שסה, ח"ז סי' צח, ח"ז סי' קס, ח"ח סי' קעב; שרת בית יצחק ירד ח"ב סרס קטב, אהע"ז דא סי' ה וראה להלן הערה 420 בנוגע לנאמנות על העתיד; שרת מהר"ש ענגיל דא סי' ג וסי' קכא אות ג, ח"ג סי' טו, ח"ה סי' פט, ח"ז סי' יב וסי' קע; שרת שבות יעקב דא סי' ה-ו וסי' סה, ח"ג סי' ק; תורת יקותיאל - חלק השרת סי' ח; מרומי שדה - בסוף החידו' למס' נדה תשרי א; שרת בגין ציון סי' כג וסי' קלז; שרת דברי מליכאל דא סי' ע; שרת לבושי מרדכי ירד מהד"ת סי' ק; שרת אמרי יתור דא סי' קס; קובץ תל חלפית כרך ל עמ' 66.

וראה דרת"ש ירד סי' קטז ס"ק מג, חנ"ש; תפארת

ישראל יומא פ"ח אות כה; רוח חיים (פלאני) ארח ד' תקד סק'ד; מטה אפרים סי' תריח סי' ב; פחד יצחק (למפרוטי) ערך "צידה האסורה וכו'" ושתי הגישות שם - וראה להלן פרק יט, והערה 446; שרי חמד - מער' יחז"ל סי' ג, ומער' מילה - קנט' המצריה; שרת הרמ"ז ארח סי' לט אות יא; שרת מהר"א הלוי דא סי' קטג; שרת רעת כהן סי' עט, פג, פד, קלז, קמ, קמב, קג, קצא, ובסרס ארח משפט עמ' רנה ואילך (וראה להלן, הערה 414) שרת היכל יצחק אהע"ז דא סי' ה; שאילת ישרון סרס לט; שרת הר צבי ירד סי' קמט; שרת ציץ אליעזר דא סי' טו פ"י אות ז, ח"ט סי' נא שער ב (וראה שם פ"ב אות ז) ושער ג, ח"ג סי' קד; שרת דבר יהושע ח"ג אהע"ז סי' ה; שרת מנחת יצחק דא סי' קכה סק'ה, סי' קכז סק'ב - חנ"ש, ח"ג סי' כו סק'א וסי' קמה, ח"ד סי' קט וסי' קכג ס"ק יח, ח"ה סי' יא סק'ה, ח"ח סי' פח, ח"ט סי' קלז; אגרו"מ אהע"ז דא סי' סה, ח"מ ח"ב סי' סט; שרת ישכיל עבדי דה אהע"ז סי' יג; שרת יבוע-אומר ח"ד אהע"ז סי' א אות י; שרת דברי ישראל אהע"ז סי' ח; שרת משנה הלכות ח"ד עמ' קסד ואך ע"י בסי' יד אפרים - חנברגר - סי' ז, אות ט; וכן ר' משמרת חיים סי' לו; ומשנת אברדם על סי' חסידים דא סי' רצא; שרת קנה בשם ח"מ סי' קכז; שרת באהלי אהרן ח"ב סי' ס (וראה קנט' אגרת בקורת להיעב"ץ, דף כ ואילך; שרת הריב"ש והחזו"ש סי' ו ד"ה איברא).

כן ע"י בקובץ טהרת ירד ח"ט עמ' ריא-ריט, רבא-רכז; בסי' אמרי אברדם - הל' נדה - סי' כו שמירת שבת כהלכתה דא פרק מ הערה א; שבט מיהודה עמ' שמ-שמט; שערי עוזאל ח"ב שער מ פ"א סי' ה, ובשרת משפטי עוזאל מהד"ת ירד דא סי' כה; מחקרים בספרות התשובות עמ' 127-131, 142-147; לב אברדם ח"ב פ"ג ופ"ד חנ"ש; נשמת אברדם ירד עמ' פב-פה, אהע"ז עמ' כט-לג, ע-עא, ע, עט, ח"מ עמ' רד-רה (ארח סי' שכח סק'ב) חנ"ש; טהרת הבית דא עמ' קי; פסקי דין רבניים כרך ב עמ' 119-124, וכרך ה עמ' 352-350; ליקוטי הלכות-רפואה (ויגדר) עמ' לב, לה-לט; אסיא ה עמ' 209-148; עמק הלכה-אסיא עמ' 50-35; הלכה רפואה דא עמ' קכ-קכא, קנ-קנה; ח"ב אספקלריה עמ' 94 ואילך; ועוד; וראה הערה הסמוכה.

410 כאן המקום להעיר כי יש מן הפוסקים שהדגישו טענה

אכן באופן עקרוני וכללי התקבלו ממצאי המדענים וקביעותיהם, ואולם הוצבו למולם סייגים לא מבוטלים ומגבלות ביקורת רבות; אלה היקו את ההיסחפות הגורפת אחר כל השערה "מדעית" אקראית ולא מבוססת, והציבו קריטריונים הלכתיים נוקשים לתשתית הגישה לנושא זה.

מעמד של ספק

בראש וראשונה: לא הוענק לדבריהם מעמד של דאות, אלא מעמד של ספק בלבד. כלומר, אבחנה מדעית (רפואית – עפ"י רוב) אשר נובעת ממנה נפקות הלכתית, אמנם יש בכוחה להביא לכלל הצבת ספק, אך אין בכוחה לקבוע דאות.

¹²³⁴⁵⁶⁷ [מחית]

דבר זה הוסכם והוזכר ע"י פוסקים רבים, והודגש פעמים מספר בכתבי מרן הראי"ה קוק זצ"ל:

שניתנה פסיקה הלכתית אשר התייחסה בעיקרה למציאות לא מדויקת... דאזה שנה בשנה, תשלט, עמ' 203–217, בנוגע לשימוש ברד שמש בשבת: "... מסתבר שחלק מן הפוסקים דנו על פי מידע עובדתי בלתי מדויק, ופרטים אלו עשויים להכריע את ההלכה; רצוי שם דוגמאות הממזישות ענין זה כן ראה, מעין זה: מכתב בנושא "צהבת התינוק – לענין ברית מילה", נדפס בקובץ בשערך ירושלים א (תשנ"ד), עמ' רפ ואילך, ואף שם הבורה שחלק מן הפסיקות מבוססות על מידע רפואי שגוי או חלקי.

לאחר זאת מובנת הטב בקשתו-תביעתו של ד"ר יעקב לוי (נועם, יא – תשכ"ב – עמ' קסט): "מטלת איפוא והוצבה על הרפאים להמציא לפוסקים מומן לזמן את החומר החודש בענינים אלה, כדי שפסק דין יהיה מבוסס על בורר (ראה שם הערותיו על חלק מן הפסיקה המוטעית בנושא הגלולה למניעת הריון: שם, עמ' קסד הערה 3; עמ' קסח הערה 2; ועמ' קסט).

דאזה שנה בשנה, תשדס, עמ' 173–178; ותחומין, א, עמ' 68 ואילך: "... הכרח הוא שאם גדולי אנשי מדע רוצים לעסוק ולייעץ בשטח ההלכה, חייבים הם להתמסר ללימוד ידעית התלמוד ומקורותיו ולידיעת הפוסקים, כדי שיוכלו למצוא אסמכתאות לדברי חז"ל במציאות וזמניו, ולהעביר מתוכה הנחות יסוד שישמשו תשובות לפוסקי הלכות ולגדולי תורה. דאזה משיב הגרי"א הוצגו וצ"ל – הוביד להלן הערה 455.

סיכום שני צידי המטבע מטיל אם כן חוב משמתי כפול: תביעה מאיש המקצוע להמציא דרך מדויק ומעודכן, ותביעה מאיש ההלכה להיעזר ולהסתייע באותו דרך – אם כי בביקורתיות, בהירות, ובמידה של ספק (כולהלן הערה 412).

שמיסחה אינה תורנית וחוקא, אלא שורשה בנימוק פרקטי ומעשי, והוא: הבעת פקפק ברמת ידיעותיהם ובאיכות מסקנותיהם של אנשי מדע. ראה מה שכתב הגרי אייבשיץ, פלתי, סרס מ: "... ובפרט יסודות חכמי הטבע בני ע"פ נסיון, היסוד היתה הסכמה לכך, וכאשר באו אנשים שראו והדפך, אף הם נחזו אותם מהסכמתם ועשו כלל אחד, וכן תמיד, עד כי עכשיו ע"י נסיון בזה נסוגו אותם מכל הנחת גלינט, אריסטו וכדומה, ובחזרו הנחת יסודות חדשים וכו'"; ומאחר שההנחות אינן יציבות – הרי ברור שאינן דאיות.

עם זאת לא ניתן להתעלם מן העובדה שבהמשך הדברים מצטט הוא עצמו שני נוסחי תשובות מדעיות אשר קיבל – לפי בקשתו – מרופאים ומחכמים בני תקופתו (ובקשר לשאלה המפורסמת אם יכול בע"ח להתקיים בטבע בלא לב!! "סתירה" זו מלמדת איפוא, כי מחז גיטא הוא נעזר בהחלט בחזות דעת מומחים, ואף מסתייע בהם לפסיקתו, אך מאידך גיסא – זו אינה נחשבת אצלו כמסקנה מכרעת, ברורה, מחלטת ודאית. ווע"ע בספרו בני אהובה, הל' אישות, פטו ה"ז: "... ואל תשגיח בדברי רופאים אחרונים וכו'"; כאשר אלה מכחישים דברי חז"ל אחרות עיבור באמבטי, עיי"ש. וראה להלן הערה 454!

הדגשה זו הובעה גם אצל מחברים נוספים: שרת דברי חיים, ח"ב, אהע"ז, סרס לג; שרת אגור"מ, ירד, ח"ב, סרס קמו (וראה "הפלס" שנה ב – תרט"ב – עמ' 213), ועוד. בכוחה של סברה זו להציב סימן שאלה ביחס לאמיתותן המוחלטת והמצדקה של חז"ל מומחים, והאת דחיקא מן הבחינה המקצועית!

אכן מאידך גיסא חשוב לציין גם את הפן השני: עד כמה הכרחי לפוסקי הלכה לדעת על בורר את המציאות הנידונה על-ידם. וכבר היו דברים מעולם,

שגם בעצמם אי אפשר שיחזיקו דבריהם בתורת ודאי, שלמעמים יש אחד, וגם רבים, מניחים יסוד מוסר בחכמת הרפואה (וזה"ד בכל החכמות), ודבים מחליטים הדבר לדבר אמת⁴¹¹, ואח"כ בא דוד אדור וחקרה, שכל דבריהם מהבל המה, ומה שזה בונה זה סותר, ואין דבריהם כ"א באסמכתא ואומדנא. אי"כ יש לכל דבריהם דין ספק⁴¹².

מעשה צריך כל נושא ונושא לידון לגופו, לפי כללי ההלכה השייכים וקבועים לגביו. כידוע אין דין ממון כדין איסור, ואין דין שניהם כדין נפשות, וכירב. לתחומי הלכה שונים ישנם כללי פסיקה שונים, וההלכה עצמה היא היא הקובעת באיזו מידה יש להתחשב בספיקות בכלל, ובספק זה בפרט. לדוגמא: כפועל-יוצא מהכללים הידועים וקבועים לענייני שבת ויחז"ל נובעת הכרעה לקולא במקרי קביעת סכנה ע"י רופאים. לעומת זאת בכל חשש סכנה שאותו צפו חז"ל - כמציצה - הרי מאחר ומדובר בספק נפשות, לא חיישין לדברי הרופאים השוללים קיומה של סכנה במניעת מציצה. כללו של דבר: הגדרת המסקנות המדעיות היא כספק, ועל כן יש להתחשב בהן - לקבלה או לדחייה - בהתאם לכללי ההלכה הקבועים לכל נושא ונושא לגופו, ובכפיפה לכללי הפסיקה הנהוגים לגביו.

סוגי המסקנות וביסוסן

זאת ועוד; קיימת הבחנה יסודית בין מסקנות מדעיות המבוססות על השערה גרידא ובין מסקנות מדעיות המבוססות על ניסוי מחשי ומציאות עובדתית. לא העניקה תורה מעמד הלכתי כלשהוא לסוג הראשון⁴¹³, ואילו בסוג השני - העובדתי - יש להתחשב, וצריכים לדון בו באספקלריה הלכתית⁴¹⁴.

הכללית. עיר שרת מזרחים שיק, ירד, סי רמד, אשר יסוד כבר שם מעין גישה זו: שרת וחז"ס, ירד, סי קנא, ריה בוא - משם המעיל צדקה, לעיל הערה 399 משם החסדי דוד. ח' הערת הגר"א נבצל שליט"א בשולי הסכמות. [ועי' בס' הלכה ורפואה, ח"א, עמ' קד, רח"ל קבעו דבריהם גם ביחס לחשש רחוק ובלתי נראה (ובלתי נצפה) לעין, גם כאשר מדובר בחשש אותו הרופאים אינם יכולים לשלול - מחוסר אפשרות התייחסותו].

413 עי' בהערה הסמוכה. ח' מש"כ הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, בתשובתו הצרפסת בסרס הלכות נדה (לדבר אידד), סי' ב: "... ומה ששמע כתר"ה מאיזה רופא, שיש נשים שהעיקה גופא נרממת שתראה רס, מסתבר שאינו אמת ואף אם אמרו זה איזה רופאים גדולים הוא רק השערה בדיה בעלמא שאינו כלום!

מכאן גם דוברת ההזדויות המתולת על אישי מדע ורפואה, אשר צריכים להיות מודעים לנושא, ולהבחין היטב בין ממצאים עובדתיים, ניסויים מחזשיים וכירב, ובין השערות ודעות שונות, אשר גם אם הן מתקבלות על הדעת ומחייבות על הלב, מכל מקום - מכלל השערה לא יצאו

414 מן הראיה קק זצ"ל הדגיש תפיסה זו בהרבה

411 אמנם ממיר רה"י, וזה"ד לישראל, הגר"א כדא שפירא שליט"א שמעתי, כי בכדי לקבע "שינוי טבעיים", צריך שתיקדם לו הסכמה כללית ומקדמה ללא כל מקפוק, שאכן המציאות והשומה אצל ודל שוב אינה קיימת, ולעומתה מצויה מציאות שונה. ברם כל זמן שנותרה עדיין דעת מיעוט - ברז סמכא - המבחישה זאת, עדיין לא ניתן בשלב זה לקבע כי "נשתנו הטבעיים!"

דעתו מבהירה איפוא שבתחום זה לא ניתן להסתפק בהחלטת רוב, אלא צריכה להתקיים הסכמה כללית ומסקנה אונידד.

412 שרת דעת כהן, סי' קמ, וראה שם באורך (והשלמת הדברים ר' בס' אנצרות הראיה ח"ד עמ' 139-135). ועי' במכלול דבריו הנ"ל בהערה 409 (וראה בס' טוב ראי למס' שבת, עמ' 78, ושם בהערה 1 - כנגד האמור בס' משנתו של הרב קק, עמ' 171-170). כן ראה מש"כ מן הראיה קק זצ"ל בפירושו לסידור, עולת ראייה ח"א עמ' שצ: "מי הוא האדם שיוכל להתפאר ולומר שידע הוא את כחות הגוף והנפש ואת יחוסם גם כן אל כחות העולם הכללי אשר מסיבב וכו' ואין להחליט שתורה הרפואה אמיתית" - דברים השבים ותואמים שיטתו

מתוך כך אכן מצינו לכמה וכמה גדולי ישראל, ראשונים ואחרונים כאחד⁴¹⁵, אשר הכריעו

סכ"ג, ד"ה ונסיונות חזקת מהטבע: "... ואל יקשה עליך מה שהתירו מדם, כמסמך הצלוב ושל השועל, כי הדברים והם בזמן ההוא היו חשבים בהם שהציאו אותם הנסיון והיו משום רפואה... כי כל מה שנתאמת נסיונו באלו, אע"פ שלא יגוררו בהיקש, הוא מותר לעשותו, מפני שהוא רפואה וכו'".

415 ע"י בשרית הרשב"ש, סי' תקיג, ד"ה הטעם השלישי – בנוגע למחלוקת הראשונים בענין לידה למקטעין – הוא שם סבר להכריע המחלוקת: "החוש והנסיון מאמת דברי אחד מדם, עליו ראוי לסמוך"; ונמצאת המחלוקת מוכרעת, על סמך ממצאים רפואיים:

וכי' החת"ס, כאשר הן במיבנה איברי החולדה, בקבלו את שיטת הרמב"ם, ובדחייתו ביאורי רש"י וחו"ס. ראה שרת חת"ס, י"ד, סי' קסו, ד"ה האמת: "... אבל אחר בקשת המדולה מרבתינו הקדושים, לא צדק דבריהם בזה, כי האמת עם הרמב"ם כאשר יעיד הנסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו מספרי בני ישראל וכו' יש לפני עור ספרים מדויקים מרופאים מומחים אשר לא מבני ישראל המה, בבמה וכמה צידדים כולם יעידו ויגידו בהרמב"ם דל ומיניה לא נזע; וגם שאלתי רופאים וכך אמרו לי וכו'". וראה גם בדידשו למס' נדה (יה, א ד"ה כאן): "ומה פירחוד חודר וגג וקרקע ועליה – אחרי חקירה מפי ספרים וסופרים חכמי וספרי הניתוח, א"א לנו להכחיש המציאות שאינו כפירש"י וחו"ס ויציר מהר"ם לובלין, ואין לנו אלא מ"ש הרמב"ם בחבורו ובמ"ש המשנה וכו' ולכן לא הסדחתי כלל בביאור דברי רש"י וחו"סות בשמעתין כי א"א להלמן לסי המציאות האמיתית, ואתה דע לך!" (וראה אסיא, ניסן תשמ"ב, עמ' 93).

ובאמת סמך קדום יש לו לחת"ס בדברי המאירי (נדה יז, סע"ב) הוועם כך: "... ואע"פ שאין דברינו מסכימים עמם מכל וכל, ולא עם דברי המפרשים, אך הסכמתי בו עם קצת חכמי הרפואה הבקאים בנתוח האיברים וצידדים וכו'!" הרי שגם הוא נקט פרשנות הסוגיא, ע"פ הכוונת המציאות ע"י מנתחים. (וראה לעיל פרק ז).

(ועי' בשרית רעק"א, סרס סא: "... וחקרתי שהרופאים מחולקים בזה, וכתבתי להפראפעסיד בק"ק פראנקפורט והשיב לי... ורופא מומחה אחר אמר לי שאינו כן... וביום ג' שעבר דברתי מזה שוב עם רופא אחר ואמר בפשיטות כדעת הפראפעסיד דצ"ל וכו'". ועי' בשרית עשרת חכמים, י"ד, סי' יח. וראה לעיל

מתשובתו (דצ"ל הערה 409), בהסתמכו בעיקר על הדגשת הסוגיא בשבת (פא א, דצ"ל) המצינת שבני שעיר התזרי היו טעמים ומריחין את הארץ. הדגשת עובדה זו חיא לא בכדי היא באה, אלא ללמד כי רק ע"י כך התפקעה מסקנתם מגדר השערה גרידא, והפכה לממצא ניסויי – בר תוקף הלכתי! (וראה גם שרת חת"ס, אהע"ז, ח"א, סי' ל, ד"ה וכו').

כן ראה בשרית שבת יעקב, ח"ג סי' כ – כאשר הן ב"אחד שהוא תוחן, והיינו שאין לו חוש הריח, כיצד יעשה לענין הבדלה בברכת הבשמים – ציין למאמר חז"ל (ברכות מג, ב) שמהרי"ח – נהגית הנשמה ולא חקא הגוף. "ואף שחקרתי אצל איזה חכמי רפאים, ואמר שספריהם, ספרי רפאות, מבואר דמי שאין לו חוש הריח אין לו הנאה של כלום, מ"מ כיון שעיקר ספריהם הוא מחכמת אלה"ע, אריסטו חביריו, אין לסמוך על דבריהם לדינא וכו' וכן עיקר דבריהם בניסן שהעולם הוא כבודר נגד משמעת סוגיא דרש"י ודין וכו' עיי"ש".

וראה כי הבחנה זו עשויה להציב מדרגה מפרדת בין מדעים שונים, וחלק ניכר מן המסקנות האסטרונומיות – לדוגמא – לא יחייבו מבחנה הלכתית! ולכן עשויה להיות חשיבות מרובה בנוגע לסוגיית מל קבוע וגלגל חודר – דלדלן פירט). וראה משי"כ הגר"י למפרנטי בספרו פחד יצחק, בסוף ערך צידה האסורה וכו': "... ואם בזמנינו איכא ואיכא חכמי אלה"ע הסוברים כקאפערניקוס דגלגל קבוע, לא מעט הסוברים ג"כ ומוכיחים להפך, והדברים והם אינם כחכמה לימדית היינו מאסהעמטיקע שיזכר אדם להביא ראיות ברורות ואמיתיות ומזפת חותך עד אשר לא יסאר לבעל דין מקום לחלוק ולהשיב עליהם, אלא זה אומר בכה וזה אומר בכה וכל אחד מבא ראיה לדבריו וכו'".

גם הוא עורך איפרא הבחנה בין סוגי מדעים שונים, אשר לחלקם יש להעניק גרשפנקא סמכותית, ולחלקם – לא (ומעניין ביותר שכדוגמא למדע מוסמך, ברור ודאי, הוא נוקט דוקא את מדע המתמטיקה וראה להלן הערה 440, והערה 445). ואכן בשולי הדברים יש מקום להעיר שהמהר"ל, בכריכ מקומות, מבאר ענייני תכונה שבש"ס בדרבו בפירושיו אגרות, ובהחלט לא לפי פשוטם. ראה אגרות השר"ס ח"ג עמ' פ, חידד עמ' קלא וקמו – אם כי שם באגדה עסקין, וכאן הדברים נסובים להלכה). ועי' בפ"י קול יחודה על ס' הכוזרי, מאמר רביעי

הלכה [כאחת משתי דיעות חולקות]⁴¹⁶, או כאחת משתי פרשניות] על סמך הוכחות וראיות מדעיות מחשיות. בכך נעשה אצלם שימוש בניסוי ובמסקנה מדעית מחשית [בבדיקת מיבנה האיברים, וכירוב] לצורך הברעת הלכה בין דיעות חולקות

עובדות גלויות וניכרות

יתירה מזאת, העובדות צריכות להיות לא רק מחשיות, אלא גם ברורות, מוצקות וניכרות. עין זה הודגש בעיקר ע"י העוסקים בסוגיא דנן, סוגיית "שיני טבעים", אשר לגביה נקבע כי אין לקבל קביעות מדעיות המחייבות אמירת הגדרה זו - הנלחה אליה - אלא אם כן מדובר בתופעה הברורה לכל: "...דנשתנה לא אמרין אלא מאי דחזין"⁴¹⁷!

לעובדה שמדובר בהגדרה שונה ולא במציאות (שונה) עיי'ש.

גישה ותפיסה שכזו תציב כמובן מגבלה משמעותית ביותר על אפשרות קבלת דברי מדענים, לפי שתמיד צריך יהיה לאתר ולמצוא לדבריהם סמך תורני קדום.

בנוגע לנידון דנן, סוגיית "שיני טבעים", אכן כך שמעתי מהגרש פישר שליט"א, שיש לדון ולבדוק כל מקרה וכל נושא לגופו תוך בדיקת השאלה, אם ניתן להפקיע מקרה שכזה מקביעתם של חז"ל; או אם ניתן להסמך את הממצאים המדעיים - ומסקנותיהם והשלכותיהם - על מחלוקת ראשונים בפרשנות דברי חז"ל. רק תשובות חובות לשאלות אלה יוכלו להוביל ליישום הנצח "שיני טבעים" הלכה למעשה. דומה שניתן לצרף לשיטה זו את האמור לעיל (ריש פרק י) בנוגע להשקאת מי רגילים בשבת, כאשר שיטת התפא"י וסייעתי מחזקת דיעה קדומה, הלא היא דעת ס' יראים; עיי'ש. כיון שקיימת שיטה עצמאית של "ראשון זה", ניתן היה להכריע כיום הזה על היתרונות השונים וראה להלן בהערה 451 - המשך גישה זו.

417 בית מאיר, אהע"ה, צלעות הבית, סי' י (תשוב' הגאון אב"ד קק פ"ב), תחת כך הוביל בין "לילה למקטעין ובין שיפרא גרים", עיי'ש. [אך עי' בשרת תשורת שי, מהדרת, סי' עב, אשר דחה זאת עפ"י המג"א בס' קעג סק"א; עיי'ש, וראה להלן - משם הגרמ"פ זצ"ל].

וכ"כ בשרת בית יצחק, ירד, ח"ב, סי' קלג סוף סק"ג, שצריך ראייה ברורה שהטבע השתנה, וראה גם בשרת ות"ס, ירד, סי' קא, ד"ה אברא. (ועי' בס' תפארת צבי, הל' בב"ח סי' צא, עמ' 68; ולעיל הערה 334).

הערה 410 - שהגריי אייבשיץ קיבל שתי תשובות מאנשי מדע; ועי' בשרת נבית, ירד, סי' כא.

וראה שרת אבניז, ירד סי' רמ, אות כ, המסתמך ומסתמך "לפי הדעת בספרי הטבע" בנוגע למיבנה איברי החלדה, וכתב שם באות כא: "אולם התוס' לא השגיח על ספרי הטבע... וכן כתב ברוח"ס שם שפי' דרמב"ם הוא האמת שהוא עפ"י הנסיון בספרי הטבע, וע"כ נראה שעפ"י ספרי הטבע פי' התוס' הנ"ל מוקשה!"

אולם לגופם של דברים - בסוגיית איברי החלדה הנ"ל - מן הראוי לציי' שפרשנות הרמב"ם עצמו גם היא מדידת בירור. ראה משי"כ בהל' איסור, פ"ה הל' ב-ד (וכתב שם המ"מ, ה"ג ירבינו ביאר תבנית כפי בקאותו בחכמת הניתוח), וראה חז"א, ירד סי' עב, סוסיק כח; ובסוסיק אמרי אברהם, קונטרס בעניני נדה, ענף ד; ובקובץ נעם, ח (תשכ"ה) עמ' רצג ואילך.

עיר לעיל פרק י, ולהלן פרק יט והערה 455 - על שיטת הגרי"א והרצוג זצ"ל, ויחסו לממצאים מדעיים; וראה עוד כהן, עמ' קל"ה, ועד.

416 עין בהערה הקדומה, אשר במקורות שם מצינו הסתמכות על הבירור הרפואי רק בהכרעה בין שתי דיעות ראשונים חלוקות, אך לא מצינו קבלת בירור שכזה כאשר הוא שולל לחלוטין את שתי הדיעות ואת הפרשנות כולה. (וראה משי"כ הגר"ש וואזנר שליט"א, אסיא, ניסן תשמ"ה, עמ' 23 - להבחין בין דבריו הנ"ל של החת"ס בנוגע לאיברי החלדה, אשר מצינו בהם דברי ראשונים שהסתמכו על הרפואה בימיהם, ובין בעיית קביעת רגע המות אשר בה לא מצינו בין הפוסקים הגדרה שונה מזו שנאמרה ע"י החכ"צ החת"ס בניגוד לדעת הרפאים, ולפיכך לא ניתן לקבוע אחת; וכל זאת מפני שלא קיימת שיטה תורנית אשר תיתן סמך להגדרה שונה (בנוסף

עוד הוסיפו על כך אחרונים מספר הגבלות נוספות; נציין אחדות מהן:

א. שאלת ההיסמכות על מסקנות חכמי אומות העולם⁴¹⁸.

[אוצר החכמה]

טוען זה הוא שעמד בשורש תגובת ההשגה על הצננות יצחק (חיד, סי קכג ס"ק יח), שקבע כי לא ניתן לקבוע בפגים שינוי טבעי, על סמך דברי רפאים, ובנגד חז"ל, ובשרת שבט הלוי (ח"ג, ירד, סי קמא סק"ג) הגיב על כך: "... ולדידי אין זה טענה לדינא, דכ"י על הרפאים אנו סומכין בזה עד שנצטרך לדון אם נאמנים על דבר המור כזה, הלוא על מה שענינו רואים אנו סומכים, וכי אפשר או מותר להעלים עין מאמת זה וכו'! וראה מעין זה גם לשונו של מרר הגרשז' איערבאך שליט"א, שמירת שבת כהלכתה (מהד"ב), ח"א פ"ו הערה כה: "... כי הרי ענינו רואות שני האינוקבטור יכולים לדחות" (וראה גם מנחת שלמה, סרס לד), וכ"כ בשורת קצין תורה, ח"ג, סי מב סק"א: "... כעת שוראין בודש אשר כל העולמים המוקדמים מתקיימים בטוב, חיים ומולידים בנים, בדאי לא יתכן לומר שלא לחלל שבת עבורם וכו' והכל יודעין שלידות מוקדמים אלו חיים ומתגדלים ככל אדם וכו'".

מעין זה כתב הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (בסרס הלכות גדה זצ"ל, סי א) בענין סילוקה מדמים של מעוברת: "... הא דרובא דרובן של כוליה נשי דעלמא, שתיתכן כשמעברות פסקות מלראות דם, הוא רק ידיעה בעלמא שהמציאות בזמננו הוא כן, שע"ז היה סגי בעדות בעלמא, והרי ע"ז אית לן עדותן דכו"ע ובתוכן כל מי שיש לו אשה וכל מורי הוראה דעלמא ואין זה סמך על דמיונות אלא על ידיעה ברורה דכולהו אינשי וכו'".

וראה כירב בשורת ציץ אליעזר, חט"ז, סי לב סק"ד: "... דאין לפקפק בנאמנותם... זה מעשים בכל יום שמנתחים בכזאת ובני אדם המנותחים מתרפאים וחיים חיים ארוכים, והרי זה אפוא בבחינה של איתמדי גברא ואיתמדי קמיעא".

ערר בס' שיעורין של תורה, סי ג סק"ב, בנוגע לשיעור האגודל - שא"א לקבוע פחות מ-24 מ"מ, וטעם עיקרי לכך: "שא"א להכדיש בשרא את המציאות אשר ענינו רואות כדוש ברובא דרובא דאינשי שהגיע לכלל גמר גידולם - היינו מן ליה שנים ומעלה - שכן הוא המציאות, והיא המכרעת! לאלה עוד מצטרפים - כמובן - המקורות הצ"ל

בהערה 415, כאשר הצד השווה לכולם אינו אלא הצורך בעובדות ברורות, מחששות ומנטרות, הגלויות ותיכרות לכול.

418 ראה שרע ארת, סי שכח סי - ברמ"א, ומשנ"ב שם, ס"ק כה; שו"ר ברכה שם, סק"א; כף החיים שם, ס"ק מח תנו. ור' ירד, סי קנה - ב"י ושי"ך שם; ובס"י קפו - ב"י, דיה כתב בסה"ת (בשם הרצב"א) שרע שם, סי"ה; ערחד"ש שם; דרד"ש, ירד, סי קטו ס"ק מג; תשב"ץ, ח"ג, סי רעא; שורת מעיל צדקה, סרס ה; תפא"י יזמא, פ"ח אות כה; שורת פנים מאירות, ח"א, סי יב; שורת עולת שמואל, סי קה; שורת שבת יעקב, ח"ב, סי עה; שד"ח, מער' יחכ"פ, סי ג סק"ה; ביה"ל, סי תריח ח"א, ד"ה חולה; שורת מנחת יצחק, ח"א, סי קבה סק"י, וס"י קכו סק"ב; שורת ציץ אליעזר, ח"ה, סי טו סוף פ"ח; שמירת שבת כהלכתה ח"א, פ"מ סק"א (תפ"ב סכ"א וסמ"ח); נשמת אברהם, ארת, סי שכח ס"ק לא; אנצ"י הלכותית-רפואית, ח"א, עמ' 131; הלכה ורפואה, ח"א עמ' קל; טהרת יד, ח"ט, עמ' ר"א ואילך, ועוד.

ובאמת כבר מצינו מקרים רבים אצל הראשונים, אשר הסתייעו באומה"ע (וראה תורה"ד, חלק השורת, סי רעא, חלק הכתבים, סי קסג, הנדון לעיל פרק ג בנוגע לפירוש חולבת), וראה משי"כ הרמב"ם בהל' קידה"ת, סוף פ"ו: "וטעם כל אלו החשבות... היא חכמת ותקפות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה, והם נמצאים עכשיו ביד החכמים. אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר, לא הגיעו אלינו. ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להדור אחריהם, אין חוששין למחבר, בין שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם האומות, שכל דבר שנתגלה טעמו ותדעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי, אנו סומכין על זה האיש שאמרו אז שלמדו על הראיה שנתגלה להטעם שנדע" (וראה משנת מהד' ר"י קפאח שליט"א, הל' יסדה"ת, פ"ג הערה א, ולהלן הערה 429).

וראה משי"כ בפ"י קל יתורה על ס' הכחרי, מאמר רביעי סכ"ג, ד"ה ונסיונות: "... כל מה שנתאמת נסיונו באלו, אע"פ שלא יגוררו ההדקש, הוא מותר לעשותו

- ב. הבחנה בין נאמנות על קיומה של תופעה כללית, ובין הצבעה על התרחשויות מקרה פרטי ואבחנתו לגופו – ובפרט כאשר הנדך עצמו אינו מצוי בפני איש המדע⁴¹⁹.
- ג. קבילות קביעותיהם העתידיות⁴²⁰.

☆ ☆ ☆

1234567

420 עי' בשרית בית יצחק, אה"ע"ז, ח"א, סי' ה ס"ק טו – לגבי אשה שנשתתת. אך הרופאים טוענים בדאיות שעתידיה להירפא, ואם נאמינם לא יהיה ניתן להתיר לבעל חדרג בכרי שיוכל לשאת אשה אחרת: "... ובג"ד כיון שהרופאים אינם אומרים על מה יעבר אך על מה שעתידי להיות, לדעתי אין להאמין להם, ודאי כל עיקר נאמנות כתבתי מטעם רעבידי לאגלוי, ועל דבר שעתידי להיות יש להם להישמט. שהיו סבות אחרות אשר לא נתרפאה. על כן על העתיד אין להאמינם, דוקא על העבר יש סברא להאמינם".

לדיו איפוא אין לסמוך על קביעות רפואיות עתידיות, אף על כאלה הנאמרות בלשון האית, פסקנית ומחלטת: ואעפ"י שבמקרה הנדך הובילו דבריהם לאיסור – לשב ואל תעשה, דחוקא אי קבלת דבריהם מוביל להיתר, לקום עשה, בנשיאת אשה נוספת^{אוצר החכמה} – אעפ"י מאחר שאין להם כל נאמנות על העתיד, הרי אין להתחשב בכך כלל ועיקר.

אולם השאלות שלוב. מהדדית. סי' רעד, כתב דאין להתיר לאדם לישא אשה נוספת כל עוד סבורים הרופאים שהראשונה תירפא, ויש לחדש לדברי הרופאים גם ביחד לעתיד. וע"ע בשרית מהר"ם שיק, אה"ע"ז, סי' ב – על נאמנות רופא האומר שאין כל תקנה למחלה (דראה ארמדיפ – לסי' א, ה' ונשמת אברדם, אה"ע"ז, עמ' כ-כא).

ברם ייתכן ואין מדבריהם סתירה ליסוד ובסיס שיטת הבית יצחק ביחס לקביעות עתידיות, משום שיש מקום להבחין בסוגיא זו שוני לקולא משאר סוגיות. שורש להבדלה שכזו, ראה בשרית היכל יצחק, אה"ע"ז, ח"א, סי' ח, הגורס שסוגיא זו אינה דומה לשאלה הכללית אודות נאמנות הרופאים: ישכאן דהו ענין של מהם שבני אדם מקפידים עליו, ועל מצב שכזה גם כן כבר מקפידים! רק מאחר שדרך העולם למסרה לאומדת רופאים, לכן חוות-רעם מדייבת, שעל דעת כן נשאה מלכתחילה. מכאן כי לאמיתו של דבר יוצא שבסוגיא זו ניתן יתר-תוקף ומשקל לנאמנותם של רופאים, וייתכן שדחוקא בגרש זה יש להם נאמנות יתירה בכל קביעותיהם – כולל

וכר, ולא הבדיל בזה בין קודש לחול, בין חכמי ישראל לחכמי ישמעאל ופרס, הואיל ונתברר תועלתו וכו".

וע' בשרית בשמים ראש, סי' רנט: "בענין דבר של סכנה, ודאי דסמכי ארופ" – אפילו גי, לחלל שבת וכו"; וכבר ציינה לעיל הערה 410 – שאלת הגרי אייבשיץ לחכמי זמנו בענין ניטל הלב; ולעיל הערה 415 הסתמכות רעקא והחזק'ס על חרד רפואיות. עירר בס' שיעורין של תורה, סי' ג סוף סק'ה, ובסי' ח סק'ה, ובהוספה לספר – פ"ו.

באשר לרופאים ולמדענים יהודיים המחללים שבת בפרהסיא ובדוך: ראה הלכתא גבירתא לתפא"י הג"ל, משנה ה אות א; שרת דברי חיים, ד"א, י"ד, סרס לא; דעת תורה, י"ד, סי' תקנא סק'ה; שרת יביע אומר, ח"ג אה"ע"ז, סי' א אות ח; חוב' בשבילי הרפואה, ט (תשמט), עמ' ז-ד.

419 עי' בשרית חת"ס, י"ד, סי' קנח, המדגיש שנאמנות וסמכות הרופא אינה תקיפה אלא רק כאשר הוא מתווחס לחולה המצוי לפניו ונבדק על ידו, אך הוא אינו מוסמך להביא דעתו – כך שתתקבל להלכה – על סמך התרשמות בלתי אמצעית בלבד.

זאת ועוד; מהסוגיא דנדה הג"ל – ומתמדת שרת הרא"ש הג"ל – הוכיח החת"ס, כי אין לרופאים נאמנות אלא רק בהתייחסם לקיומה של תופעה כללית, אך לא ביישומה הברור על מקרה פרטי מסוים. כלומר: יכולים הם לומר שמבחינה סטטיסטית ישנו רוב המצביע על קיומה של התופעה, אך אין כל ביטחון שהמקרה הנדך אכן נפל באותו רוב סטטיסטי וראה שם בס' קעה, ד"ה ואומר אני: "... המה נאמינים על הכלל ולא על הפרט; רצוני לומר שהם נאמינים לומר: יש בטבע הכליות להוליד חצץ אדום, אבל אינם נאמינים על הפרט, על גוף זה, שיש בכליותיו חצץ וכו'". במילים אחרות: גם אם ישנו רוב, הרי אין זה ברור ומחלט שהפרט הנדך כלול באותו רוב, והלוא הוא הוא עיקר ענייננו! לפיכך הוא ידון, במסגרת הרוב, ע"פ כללי ההלכה השוררים באותו תחום; כאמור לעיל.

[אזהיח 1234567]

מכל מקום, הכלל התמציתי הוצא מן הבידור הנ"ל גורס, כי ביסודו של דבר הוענקה גופשנקה הלכתית לסמיכה על מסקנות מדעיות, ולביסוס פסיקה על פי ממצאיהם. הכרעות מדעיות אלה מהוות תשתית ומסד, אשר עליהן צריכה להיבנות ההוראה למעשה. ולא זו בלבד, אלא במקרים רבים, כלל לא תיתכן פסיקה נכונה בלא תשתית יסוד זו. אך כאמור, כל זאת בכפיפה למכלול ההגבלות הנ"ל⁴²¹, אשר תפקידן לסייג ולבקר את אמינותן של המסקנות⁴²², ולברר את מידת הסמיכה ההלכתית אשר ניתן לבנות על גבן.

כך הדבר לא רק בהגדרות רפואיות, ביולוגיות ופתולוגיות, אלא גם במגזרים ובתחומים נוספים, כגון: הגדרות בסניות לצורך קביעת מינים לענין כלאים. עי' בס' דעת תורה ירד, סי' רלד; שרת ארץ טובה, ודא, סי' כד; ס' חוקות שדה, תלמי שדה, אות יז; וחורא כלאים, סי' ג סק'ה שרת דעת כון הנ"ל בהערה 408.

בהקשר זה יש להוסיף את המובא בס' נשמת אברהם, חרמ, עמ' רד-רה, משמו של הגרי נייבירט שליט"א, המזהיר מפני השפעת השקפתו של הרופא על הכרעותיו בנושאים רפואיים שונים (גניקולוגיה, פסיכיאטריה, ועוד). אף זה מזהיר גורס רב-משקל ורב-חשיבות, אשר חובה על הפוסק (וגם על איש המדע) ליתן עליו את הדעת ודאה בחוברת אסיא, נג-נד, עמ' 7-204, עד כמה יש לגשת בהחלטות לחוות דעת פסיכיאטרית, ובשום אופן אין להשוותה לחוות דעת של רופא, ועל ההשלכות המעשיות הנובעות מכך.

422 כאן המקום להוסיף ולציין דעת חלק מן האחרונים הסוברים שאין לסמוך על אותן חוות-דעת מדעיות אלא רק כאשר הפוסקים עצמם אינם יכולים לברר את הדבר על בריז בלעדיתם. לעומת זאת בכל ענין נושא שהפוסקים מסוגלים לברר בעצמם, הרי אין שום הצדקה להישען על מסקנה מדעית. וכך תורצה תמידת הרא"ש בסוגי' דנה הנ"ל, שאמרו חכמים כי מאחר והשאלה עשויה להיבדק, הרי אין צורך, ובדאי לא הברת, לסמוך על סברתם ומסקנתם של הרופאים. עי' בשרת ות"ס, ודיר, סי' קעה, ד"ה בהא (ובסי' קנח), משם שרת עבודת הגרשוני (המעיל צדקה ומצרים לובלין) וכן שרת הדרכיז. ואם כי הדעת עצמו ביאר הסוגיא אחרת – עיי' – עם זאת לדינא הסכים עמם "מסבא לדון בהנאותם הנ"ל, דאין להאמין לרופא היכי דאיכא לבירורי".

אלה העתידיות. אך גם הסוברים כך בנושא זה, לא יסיקו כך בשאר נושאים, ויחד לעיקרון שיטתו של הבית יצחק, לפיו יש לשלול את סמכות הרופאים על קביעת עתידיות.

421 עליהם יש מקום להוסיף את בעיית ההגדרות השונות למושגים שונים. כך לדוגמא למושג "נפל" ישנה הגדרה רפואית אשר אינה חופפת, אינה תואמת ואינה זהה בהכרח עם ההגדרה ההלכתית, וייתכן בהחלט מצב שבו ולד יענה על הגדרת אלה ולא על הגדרת אלה (עי' בשרת שאילת ישרון, ירד, סרס לב, אשר העלה נפקת כתוצאה מהבחנה זו).

וכן בנוגע לקביעת רגע המות – שאלת ההגדרה ^{ההנה} ^{החברתית} ^{החברתית} מן השאלות הבלטות בהתבטחות, לפי שההגדרה הרפואית למיתה, שונה מן ההגדרה ההלכתית (לכחפ"ח מן הבחינה הסכנית ויצנית); אמנם בסופו של דבר, נומק הדיוור בכך שבעומקם של דברים ההגדרות זהות, ואכמ"ל).

כך גם בנוגע להגדרות כימיות שונות (ראה שנה בשנה, תשדמ, עמ' 173-178; תחומין, א, עמ' 68 ואילן).

כך גם ביחס להגדרת "בר דעת" (בנוגע לחרש, אשר למד לדבר) – ראה שנה בשנה, תשכה, עמ' 128; אבל אין לסמוך בזה על הרופאים ואנשי המדע שהם יפתרו שאלה זו, שמדת הדעת הצריכה לאדם לקיום המצוות היא אחרת לחיל מאשר לחבמי המדע.

מעין זה גם בנוגע להגדרת "איבר" בלשונם של חז"ל, לעומת ההגדרה הרפואית – ראה אנצ' הלכתית-רפואית, ודא, עמ' 20. וכבר עמד על הברל זה ר' דוד ניטו, בספרו משה דן (כחרי השני), ויכוח רביעי סי' כז, בהתייחסו למנן רמ"ח האיברים הנקוט עי' חז"ל; עיי' (ועי' בחוב' אסיא טבת תשמט, מד-מו, עמ' 34-35 הערה 4).

אמירות "מדעיות-טבעיות" של חז"ל: תורה היא או חכמת אנוש

כפי שנזכר לעיל, בראש הפרק הקודם, עשויות מסקנות מדעיות להילקח בחשבון ההלכה באחד מבין שני מצבים: א. מצב שבו המסקנה עצמה אינה נובעת, עאכ"ו אינה פוגעת, בדברי חז"ל ובפסיקת ההלכה, ורק עתה, משהובעה, צריכה ההלכה להתייחס אליה. ב. מצב שבו המסקנה או האבחנה המדעית דהיום אינה עולה בקנה אחד עם דברי חז"ל, או עם הלכות פסוקות. ואם כי התייחסנו עד כה באופן כללי לשני המצבים, והתבררה לעיל מידת האמינות הכללית שיש לייחס לאותן מסקנות מדעיות, עדיין נצרכת ואף מתחייבת כאן עוד הבהרת-מה בנוגע למצב השני.

שאלה יסודית, עקרונית ועתיקת-יומן מנסרת בחלל העולם היהודי: כיצד, ובאיזה אופן יש להתייחס למכלול דברי חז"ל אשר נאמרו – לכאורה – רק כמידע וכדבר חכמה אנושית כפי שהיה מקובל בזמנם. האם יש להתייחס לכל המצוי אצל חז"ל באופן שווה ואחיד, או שלדברים מעין אלה ישנו מעמד שונה. השאלה אינה נוגעת, כמובן, למישור הנושאים בעלי הפן ההלכתי המובהק, אך יש לה גיעה לנושאים הקשורים להלכה באופן עקיף בלבד (כדלהלן), ובמיחד לנושאים משוללי זיקה הלכתית⁴²³ המהווים (אולי) מערכת עצמאית ושונה.

עניינים שבתחום חכמת התכונה – לאור ההלכה

שאלה חשובה עד-מאוד זו נידונה אצל ראשונים ואחרונים, בדרך כלל תוך זיקה מובהקת לסוגיות מסויימות. ראשונה להם, זו שבפסחים (צד, ב):⁴²⁴

ת"ר, חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים גלגל תודר ומזלות קבועין... חכמי ישראל אומרים וכו' וחכמי אומות העולם אומרים וכו' – אמר רבי: זרעין דבריהן מדכרין...
^[אוצר החכמה]

בויכוח אסטרונומי עסקינן, אשר עניינו הוא – ככל הנראה – תנועת גרמי השמים, באופן מוחלט, ובאופן יחסי זה לזה ואלה לאלה. לא המחלוקת עצמה היא אשר כל-כך העסיקה את חכמי

⁴²⁴ וראה אבות דרבי נתן, נוס' ב פמ"ג; ובקובץ ארצ' מדרשים – מדרש הלל, עמ' 128. עיר פירוש הירש' לס' יצירה, וכן ארצ'ג תפי' היר' לסוגיא בפסחים, שם. (וראה מחניים, כרך קכו – תשלז – עמ' קמז ואילך; תרביץ, כרך לב, עמ' 140-142, וכרך לה עמ' 137-148).

⁴²³ אך ראה בספר תובות הלבבות, שער עבודת-ה', פ"ד. לשיטתו – בסופו של דבר – כלל לא מצויים ענייני רשות, לפי שבעומקו של עניין לא יימלטו שום פעולה ושום מעשה מצוי או מאוחרת תורניים. ספק אם גם הוא יסכים לקיומו של תחום "חופשי", משולל זיקה הלכתית אשר תינתן בו לגיטימציה לכל דעה!

ישראל משך הדורות⁴²⁵, אלא בעיקר הסימנת - הכרזתו הבטוחה של רבי: "תראין דבריהן מדבריהן"⁴²⁶. דומה, כי יש בכוחה של הכרזה זו להוכיח בעליל כי דעתם האסטרטגית של חכמי ישראל לא נבעה מקבלת מסורה מסיני או מתורה שבעל-פה אלא כתוצאה מסקנה מחכמתם האנושית והשלכתה הכללית. רק כך ניתן להבין את ההכרזה בניגוד לדעת חכמי ישראל. משתמע איפוא, כי אותם חכמים שכל שיג ושיח הלכתי שלהם חייב את דורם ומחייב לדורות עולם, אותם חכמים עשויים היו גם לבטא דעות עצמאיות ולא מחייבות בנושאים לא הלכתיים.

א"ת 1234517

חכמי ישראל הקדמונים, וע"ז יש לנו עדים נאמנים ובר שכולן מעידות ומגידות על טוב טעם רדל ועל שלימות דעתם בואת החכמה ושירדו לסוף עמקה, וזה לפי שהי' לבם רחב ושכלם נך תקי ושמעו בקבלה מפי הנביאים שצפו ברוח'ק ובר' ובימי דהע"ה נתפשטה זאת החכמה בישראל וחרבו המעינים בה... וביהושפט כמו כן... כל זמן בית ראשון, עד שחרב בעריה וגלו החכמים ותפוזו בין העמים ותקבעו בבבל ובארץ עילם ובשאר ארצות, ותולדלה החכמה מפני כן וככה מאוחר, ואז נתעדרה רוח כשרים ולוחים ופרסים ויונים ורומיים ללמוד מחכמי ישראל ולשאוב ממעיניהם וכו'".

וכ"כ הרמ"א בס' תורת העולה, ח"א ספ"ב ז"א ע"פ שאמרו תנצחו חכמי האומות וכו' כבר כתבתי בזה שאין דעת לומר שחזרו בהן חכמי ישראל, רק שבסבת הגלות נשכח מהן אותו הדרך ולא ידע לבחן כל דרכי התכונה ע"פ התכונה הדיא, והצרכו ללמוד על פי תבנית הגויים, וזהו ענין ההדארה".

לדידם הביאה אם כן הגלות לפיחות בחכמת ישראל, ודיא שגרמה להיסמכות על חכמת הגויים, ובעקיפין - למישגים בביאור מיבנה העולם (אך ראה הערה 1434).

לעומת זאת סבר הגר"י עראמה שמלכתחילה לא שנו חכמי ישראל תשומת לבם אלא רק לאספקטים והלכתיים של חכמת התבונה, ולא לאסטרטגיה המופשטת - שהיא כביטול תורה! ראה עקידת יצחק, פרשת בא, שער לה: "הענין הזה... נובא אמתותו לראשונה לחכמי הגויים ומלכיהם, מצד ערצם השתוללותם בעיני פרסי המלאכה והדיא אשר כותו אליה לעבוד ולשמור משמרתה, כמו שנתפרסם מעבודתם וזכרית אשר אסרה אותה התורה תכלית האיסור, מה שלא הצורך כל זה לחכמי ישראל רק לדעת מה שכוון מהמלאכה והדיא לחכמת העיבוד ולחשבון תקופות ומלדות כתורה וכמצדה, ודעתו מהם ודיא להם לזרז ולאבד זמן בעינים חזוניים שלא תהיה להם עסק בזה רק בזמן שאינו מן היום ולא מן הלילה וכו'".

425 אם כי גם לכך הוקדשה תשומת לב האנשים סברו חכמי ישראל שהארץ שטוחה ולא כדורית - ודיא אריכרד בנושא זה בס' קו התאריך הישראלי, לרמ"מ כשר, שער שני, עמ' כא ואילך, הן בשאלה במה הודו ובמה (אולי) לא הודו, מכלול גרסאות דווקניות בסוגיא שם, ומ"מ רביס; עיי"ש. ועי' גם בשורת חזות יאיר, סי' רט.

כן ראה בספר שידי המנחה, להרב חנוך הכהן ארנטרדי, סי' יג - הן בסוגיית "מים שלטי", ושואל: כיצד ניתן להתאים את דברי חז"ל ובהגדרה, בעובדות ולהלכה? עם הוכחות קופרניקוס שהארץ היא הסובבת את השמש. המעיין ברשי (פסחים מב, א) יזכה שהוא נימק אותה הלכה בעובדה שבימית הגשמים החמה מהלכת בשיפולי ורקייע, ולפיכך כל העולם צוץ והמעינות חמים (ודיא משיב הדיא ארת, סי' תנה). כיום, כאשר ידוע לכל שהארץ סובבת על צידה משך כ"ד שעות, ובשנה שלמה מסובבת את השמש, נרצ במובן קשי בביאור דין זה.

אכן לבד מהפתרון הכללי בדרך של טעמים נוספים (נסתרים ופנימיים) - ועל כך ראה להלן, פרק ב - עוד הוסיף וכתב הר"ח ארנטרדי שלא נקטו חז"ל אלא "לשון בני אדם", לאור התפיסה שרווחה בזמנם ובתקפתם. לעומת זאת את טעמים האמיתיים של חכמים בהלכה זו ניתן לבאר גם לאור גילויי התנאים בזמן וחדש; עיי"ש. (בעיקר אחר שכבר הסכימו לכך גם חכמינו גדולי הדור אשר היו מודעים לתגליות החדשות, כהעב"ץ, ורמז לשיטה זו אף מצי בודרה! ודיא להלן, סוף הערה 465. דבר זה מלמד על תקפותה הנצחית של ההלכה גם לאור התגליות האסטרטגיות המעורבות).

426 על גירסה זו, לעומת גרסת הניצחון - ראה להלן, הערה 432.

אגב כך, ובהקשר זה, יש מקום לציין הדגשתם של ראשונים ואחרונים, כי נסיבות הגלות וצרותיה הם הם שהביאו לנסיגת חכמת ישראל בתחומים אלה. ראה בס' יסוד עולם, מאמר ראשון פ"א (דיא תעה): "דעתה היי ידוע כי חכמת התבונה היתה באמנה אצל

שיטת הרמב"ם ובנו רבי אברהם

סוגיא זו שימשה אבן פינה לאחד ממאמריו היסודיים והעקרוניים של ר' אברהם בן הרמב"ם⁴²⁷:

דע, כי אתה חייב לדעת – כל מי שירצה להעמיד דעת ידועה ולישא פני אומה ולקבל דעתו בלי עיון והבנה לענין אותו דעת אם אמת איתה אם לא, שזה מן הדעות הרעות והוא נאסר מדרך התורה וגם מדרך השכל... ולפי הקדמה זו לא נחזיב מפני גדול מעלת חכמי התלמוד יתכונתם לשלימות תכונתם בפי' התורה ובדקדוקיה ויושר אמריה בביאור כלליה ופרטיה ישנטען להם ונעמד דעתם בכל אמריהם ברפואות ובחכמת הטבע והתכונה, ולהאמין אותם כאשר נאמין אותם בפי' התורה שתכלית חכמתה בידם ולהם נמסרה להורות לבני אדם...

ממשיך שם ר' אברהם, ומציין ליסוד שורשי ועקרוני זה כמה וכמה דוגמאות וראיות (ותוך מתן הדגשה לנושאים רפואיים), כאשר הבולטת שבהם אינה אלא הסוגיא הנ"ל: מחלוקתם של חכמי ישראל ושל חכמי אומות העולם באותו ויכוח אסטרונומי, והכרחו של רבי. הוסיף ועסק שם בביאור מכלול פרטי המחלוקת (וקשר שני חלקיה, עיי"ש), עד שסיכם:

... ובאשר שמע רבי הדברים האלה... הכריע דעת חכמי אומות העולם בראיה זו ומה יקר עניינה שלמה, כי רכי לא הכיט כדעות אלו אלא מדרך הראיות בלי להשים על לב לא לחכמי ישראל ולא לחכמי ארצה, והכריע דעת חכמי אומות העולם מפני ראיה זו שחשב כי היא ראיה מתקבלת...⁴²⁸, ובאמת נקרא אדון זה רבינו הקדוש, כי האדם כשישליך מעל פניו השקר ויקיים אמת ויכריעו לאמיתו ויחזור בו מדעתו כשיתבאר לו הפכה – אין ספק כי קדוש הוא!

והנה נתברר לנו כי החכמים ז"ל אינם מעינים הדעות ולא מביטין אותם אלא מצד אמיתתם ומצד ראיותיהם – לא מפני האומר אותם, יהיה מי שיהיה!

⁴²⁷א"ח"ח 1234

גישתו של ר"א בן הרמב"ם מבדילה איפוא ומחלקת באופן ברור בין סוגי אמירות המיוחסות לחז"ל, ואין דין האחת כדין רעותה: האחת – תורנית, אשר מקורה ברוח ה' אשר עליהם, חזו מחייבת באופן מוחלט ותמידי. השניה לעומתה – "מדעית", אנגשית היא, ולא אין מעמד תורני מחייב. כנגדה יכולה להתייבב דעה וסברה אחרת, ופעמים אף יוכרע שלא כחכמינו.

⁴²⁸א"ח"ח 1234-567

לא פסק כדעת חכמי אומות העולם, אלא שהסכים דעתם מדעת שקל הדעת בראיה שזכרנו: זהו שאמר 'טראים דבריהם' – הוא מלה מורה על ההכרעה, ואלו נחבר לו מדאי ובראיה שגלגל חזר ומזלזל קבועים היה פוסק הלכה כמותם!
הרי אומר: אף שרבי לא היה משוכנע עדיין בבטחה ובחדאדות בהכרעתו, ולכן לא פסק כך הלכה, אעפ"כ תדע פומבית שההיגיון נטוה לצדו!
הדגשה זו עשויה להשתלב יפה עם דבריו של רת – ולהלן – אשר גם לידו, לאמיתו של דבר הצדק הוא עם חכמי ישראל, ולכחפ"ה במה שיש לו נפקות רינית (כנטוח התפילה – ראה להלן) ההדגשה כזה הבהרה, שמעולם לא נעשתה מסיקה אחרת.

427 מאמר על אודות דרשות חז"ל, הנדפס בפתח ספר עין יעקב. (וראה הערת הגר"ר מרגליות זצ"ל, במהדורתו לס' מלחמות השם, עמ' פח הערה 31; הערת מרר הגרש"ז ארעבאך שליט"א, על הנדפס בס' לב אברהם, ח"ב, פי"ד ס"ד – ראה שם עמ' יט, וראה הבהרתו בס' שמירת הגוף והנפש, עמ' 54. ערר מאמר רש"ר הירש, הנדפס בחוב' המעין, טבת תשל"ו (וראה גם גיליון תשרי תשכו, וגיליון ניסן תשלג, עמ' 24 ואילך); וכן הקדמת רד"צ והפמן לס' ויקרא, עמ' ו-ה; ובס' מבוא לתורה שבכתב ושבע"פ (קורמן), פרק ב.)

428 יתירה מזו, ר"א בן הרמב"ם מרגיש, כי לאמיתו של דבר רבי עדיין לא היה משוכנע לחלוטין בצדקת טענת חכמי ארצה: "והתבונן חכמת זה הסוד, כי רבי

יש להניח שרבי אברהם תמך את יתירות גישתו במשנתו של אביו, הרמב"ם, כפי שהוא מביאה לביטוי בספרו מורה נבוכים⁴²⁹:

ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מעיני התכונות עם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים, ולא דברו מכך משום שיש להם מסורת באותם דברים מן הנביאים ולא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות או שמעום מידעני אותם הדורות...

אלא כזו היתה התפיסה הרווחת בימיהם, ולאורה אמרו חז"ל מה שאמרו. מאחר שכך הדבר, הרי אין הרמב"ם נזקק להתאים דבריהם עם המצוי וידוע בזמנו, לפי שדברי חז"ל בתחומים אלה כלל אינם מחייבים, ו"סתירה" מעיקרא ליתא! (להבדיל כמוכן מכל מה שכן נמסר להם ע"י נביאים, או במסורת תורנית אחרת).

לכן אם נשוב עתה לשאלה המוצבת לעיל: "כיצד ובאיזה אופן יש להתייחס למכלול דברי חז"ל אשר נאמרו – לכאורה – רק כמידע וכדבר חכמה אנושית בני זמננו..." – הרי לשיטה זו התשובה ברורה וחד-משמעית: לא הוענקה לחז"ל כל סמכות תורנית מחייבת בתחומים אלה⁴³⁰, ולא העניקו הם תוקף כזה לדבריהם. לכן כל עוד לא משתמעת נפקות הלכתית, יש מקום לבעל דין לבוא ולחלוק.

שיטת ר"ת

יחד עם זאת, דווקא סוגיא זו של "גלגל ומזלות" – סוגיא שהיוותה אבן פינה לגישת הרמב"ם ובנו – דווקא בקשר אליה העיד רבנו תם⁴³¹:

בהדחתם, וכלל נאמר בהתנצלות: אין לו לדין אלא מה שעניי שכלו תראתו. כי הנה באלה לא דבר המקבלים מן הנבואה, רק ככל אדם אשר למראה עיניו ישפט וכו'.

431 דברי הרבנו בשיטתו, כתובות יג, ב, דה השבתו על המעוברת (וראה גלין השיט, פסחים צד, ב).

בהערות ר"ת – האמת כדברי ישראל – הסיפ וכתבה הרמב"ם, בס' תורת העולה הישר מקצווא, בס' אלים צד ס, וגבורות ה' מדינה ה' הרמ"ע מפאנו, בעשרה מאמרות, מאמר אם כל דה, סי' יב; פתח יצחק, ערך צידה (ולחלק), אברבנאל עזרת (בראשית), ועד – ראה בס' קו והתאריך הישראלי תצל, עם כא-בב, ועייש עם כה, כי בכך גם מידעבת השגתו של מהר"ם אל-אשקר (סי' צו) על שיטת ר"ת עצמו בנוגע לשתי שקיעותיו וכבר עמד על כך חידל בסוף המבוא לפרקי דרבי אליעזר, עייש.

429 מורה נבוכים, ח"ג סוף פ"ד. וראה גם בחיב פ"ח (על השקפת אריסטו והשקפת חז"ל): "... כי הדברים העיניים לא צפה בהם כל מי שדבר אלא כפי שהביאו אליו העין, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו" – יתא אומרו אשר יתא. אמנם ראה שם, במהד' הרי קאפח שליט"א, הערה 8, ולחלק הערה 432. (וראה גם מהר"ם, ח"ג פ"א; וכבר הוזכר לעיל, הערה 418, דברי של הרמב"ם במשנת, הל' קידוחית, פ"ח הכ"ד.) השוהה שיטה זו לתשר רב שריא גאון, אשר הובאה לעיל – פרק ה (ועי' בהקדמת הרשב"ץ לחיב מספרו מגן אבות).

430 וראה מאוד עינים, אמרי בינה, פרק יא: "נשוב אל דרוש כדחיות הארץ, ונאמר כי בכל דבר מתיחס אליו ולכל כדצא בו מן הדברים העיניים הבלתי תוריים אשר הם ול כולם או מקצתם ידאו בו פנים שלא כהלכה לזעת האחרונים, אין להאשימם מאומה, כי מדינתם בבאלה בכל אדם שהיו

⁴³² דאף על גב דנצחו חכמי אומות השלם לחכמי ישראל, היינו נצחק בטענות, אבל האמת היא בחכמי ישראל...⁴³³.

בכך מבהיר ר"ת, שאפילו בדוגמא הקלאסית לאפשרות מחלוקת עם דברי חז"ל, גם שם מתברר - בסופו של דבר - שהצדק עומד דווקא לצידם של חכמי ישראל!⁴³⁴

בשתי צורות עשויה הבהרה זו להתפרש: עקרונית ומקריית. מחד יכולים דברי ר"ת להתפרש כחולקים עקרונית על השיטה הנ"ל, ולדירו של ר"ת וסיעתו - מקרה זה מברר למפרע, ומורה מכאן

גם לשיטת חכמי אחרים, ואילו לשיטת חכמי ישראל הנסח מברר בשתי - והאמת המתבררת כחכמי ישראל מתאימה לנסח בפשטותו.
 434 עי בספר קסת הסופר (לר' אהרן מרקס), בראשית, א כא, (מהד' שניה, עמ' 61-60: "... אמנם בענין גלגל קבוע, כבר אמר טיטו בראדזי האסטרונום הגדול בדורו למחרל ולדוד שבוזגם הדור חכמי ישראל לחכמי האומות, אשר נתברר טעותם כאשר בסלה שיטתם" (וראה תרש, בראשית א, סוף אות תשו, דף קא). ועי בס' נחמה תענים, לר' דוד גאנו, סי' כה (וראה דוד גאנו חמנו, עמ' 267 ואילך). (אכן בשולי הדברים יש מקום להעיר שהמחרל עצמו, בבחי' מקומות מברר ענייני תכונה שבשטח כדרכו בפירוש האגדות, ובהחלט לא לפי פשוטם. ראה אגדות השטח ד"ג, עמ' פ, חידד עמ' קלא וקמ - אם כי שם באגדה עסקין, וכאן הדברים נסוגים להלכה.)
 כן ראה בשורת שבת יעקב, ח"ג סי' כ, כאשר חן ב"אחד שהוא תוחק, ודיוט אין לו חוש ריח, כיצד יעשה לענין הבדלה בברכת הבשמים, צ"ח למאמר חז"ל (בס' מג, ב) שמדויק - הנשמה נהנית ולא דווקא הגוף. ואף שחקרתי אצל איזה חכמי רפאים, ואמר שבספרים, ספרי רפאות, מברר דמי שאין לו חוש ריח אין לו הנאה של כלום, מ"מ כיון שעיקר ספריהם היא מחכמת אחרים, אריסטו חכמו, אין לסמוך על דבריהם לדינא וכו' וכן עיקר דבריהם בניינים שהעולם הוא כדור נגד סוגיא דרש"י ודון וכו' עיי"ש.

וראה ערה"ש, אה"ע, ס"ס יג (בענין משך שיעור העניקה - והצדקת נישואין): "... וכלל גדול אמר לך, שדברתינו חז"ל, לבד גדול קודשם וחכמתם בתורת ר', עד היו יותר גדולים בחכמתם טבעית ובדיעות העולם יותר מכל המתחכמים להשיב על דבריהם הטורחים: והמפקפק על דבריהם מעיד על עצמו שאינו מאמין בתורה שבעל פה, אם כי יברש מלהגיד זה בפה מלא! וראה להלן, הערה 443.

432 ביטוי זה: "נצחו חכמי אומות העולם", נזכר ע"י הרמב"ם, מ"ג, ח"ב פ"ח, אך בספר הברית, ד"א, סוף מאמר ב, פרק י, כתב: "נכספה וגם כלתה נפשי לדעת מאין יצא להם שהדור חכמי ישראל לחכמי אומות העולם, או שחכמי אומות העולם נצחו לחכמי ישראל, אחר שלא נזכר מזה בגמרא לא רמז ולא רמיה, לא דבר ולא חצי דבר. אבל אשר אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם גדולי הערך בדבר הזה והוא שמצאו כתוב כן בדברי הרמב"ם דל בספר המורה וכו' והמה ראו כן במורה וחשבו שכן נמצא בגמרא - והתברר על מקומו ואינו וכו'. והנה הרמב"ם דל בלי ספק שמצא כתוב כן בנסח הגמרא אשר הוזמן לפניו באותו העת, שהיה בכתב יד איש תלמיד טועה, ואל תתמה באמרי שהיה לפני כבוד הרמב"ם באותו העת גמרא בגירסא משובשת וכו' ואין ספק שבשאר כל הגמרות שבאותו העת לא היה זה כתוב כלל, כאשר אין אתנו בגמרות שלנו, כי לא נכתבה הגירסא הזאת כלל!"

מעין זה גם בס' מאור עינים, אמרי בינה, פרק יא: "ולשון ונצחו חכמי א"ה, יראה לי שהוא דבר הרב במורה, תמננו לקחו בעל העקידה כי אינו בבחי' דפרק מי שהיה, גם בתוספתא דפסחים בקשותיו ולא מצאתי. וראה תורת העולה לרמ"א, ח"ב פ"ב, כנגד זה, דעת הר"י קאפח שליט"א (מ"ג שם, הערה 8) שגירסה זו "הושמטה מהש"ס, מתוך כחנות והשפעת מוסדיות..."

433 המשיך וכתב ר"ת: "היינו דאמרין בתפילה - ובוקע חלתי רקיע", נסח המתבאר לאשורו רק לשיטת חכמי ישראל!

ברם נקודה זו מחייבת תשומת-לב; שהרי אם אכן נסח התפילה מתבאר כהלכה אך ורק לשיטת חכמי ישראל, אם כן נוצרת נפקות הלכתית-מעשית ממחלוקת "אסטרונומית" זו, ושוב אין זו שאלה מדעית ערשילאית גרידא; וא"כ קשה הלוא בכגון דא מוסכם על הכל שאין מקום לחלוק על חז"ל! וצ"ב (ושמא י"ל, כי נסח התפילה עשוי כדחוק להתבאר